

Elektron dövlətin formalaşdırılması layihələrinin idarə edilməsi məsələləri

Şahzadə Mədətova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
shahzadeh.madatova@iit.ab.az

Xülasə— E-dövlətin formalaşdırılması ilə bağlı layihələrin idarə edilməsi məsələlərinə baxılır. Müvafiq layihələrə dair irəli sürülən tələblər araşdırılır. Müvafiq informasiya sistemləri layihələrinin idarə edilməsi ilə bağlı mövcud yanaşmalar, onların təsnifatı, planlaşdırılması, reallaşdırılması, həyat dövrü kimi məsələlər analiz edilir.

Açar sözlər - e-dövlət, informasiya sistemləri, layihələrin idarə edilməsi

I.GİRİŞ

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) dövlət hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin keyfiyyət parametrlərinin yaxşılaşdırılmasına ciddi təsir göstərmək imkanına malikdir. Bunun üçün uzunmüddətli perspektiv üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış, planlaşdırılmış və dövlət idarəetməsinin, iqtisadiyyatın, demoqrafiyanın və texnologiyaların inkişaf tendensiyaları ilə sıx əlaqəli olan layihələrin həyata keçirilməsi zəruridir. Bütün bunları uğurla həyata keçirmək üçün xüsusi bilik və təcrübə tələb olunur.

Bir çox ölkələrdə dövlət idarəetməsinin informasiyalaşdırılması üçün mühüm addımlar atılır və investisiyalar cəlb edilir. Belə bir şəraitdə dövlət orqanlarının fəaliyyəti öz informasiya sistemlərindən daha çox asılı olur. Çünki dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin göstərilməsi, elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqi və digər bu kimi innovativ fəaliyyət informasiya sistemlərinin köməyi ilə həyata keçirilir. Ona görə də bu sahədə problemlərlə qarşılaşmamaq üçün düzgün informasiya texnologiyaları strategiyasının seçilməsi və onun daim aktualaşdırılması, bu zaman bütün kritik faktorların nəzərə alınması vacibdir.

İ.I.E-DÖVLƏTİN İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN YARADILMASI

E-dövlətin informasiya sistemlərinin yaradılması prosesi mövcud təşkilati struktur çərçivəsində müvafiq şəxslər tərəfindən, müvafiq siyasətə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Bu siyasətin seçilməsi yaradılan sistemin vəzifələrinə görə bir-birlərindən fərqlənən siniflərdən hansına aid edilməsindən asılıdır. Müvafiq sistemin aşağıdakı sinifləri mövcuddur [1-3]:

- Potensial sistemlər;
- Strateji sistemlər;
- Əsas sistemlər;
- Köməkçi sistemlər.

Göstərilən siniflərə aid edilən sistemlərin hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir və onların idarə edilməsinə dair spesifik yanaşmalar tələb olunur.

Potensial sistemlər. Bu sinfə aid olan sistemlərin nəticələri ilə bağlı daha çox qeyri-müəyyənliklər vəd edilir. Həmin nəticələr müsbət də ola bilər, mənfi də. Adətən, bu sinfə ilk dəfə yaradılan və onların istismara buraxılması anına qədər müvafiq yaratma və istismar təcrübəsinin olmadığı sistemlər aid edilir. Bu cür sistemlər gələcək üçün nəzərdə tutulduğundan, təşkilatın cari fəaliyyətinə təsir göstərmir. Lakin gələcəkdə onların böyük təsiri ola bilər. Müvafiq sistemlər daha çox əsas fəaliyyətin yenidən qurulması ilə bağlı olur. O cümlədən e-dövlətin yaradılması ilə bağlı sistemlərin çoxu da strateji sistemlərə aid edilir. Bu cür layihələrin nəticələrinin proqnozlaşdırılması çox çətindir. Çünki yaradılan bu cür sistem öz ətrafındakı bir çox elementlərə təsir göstərir. Bütün bunlar da, öz növbəsində, son nəticəyə təsir edir. Qeyd edilən təsirlərin müxtəlifliyi, yenilikçiliyi və kənar təşkilatların inzibati qərarlarından asılılığı baxımından onları modelləşdirmək çox çətindir.

Bu tip sistemin yaradılması layihəsinə nümunə kimi dövlət xidmətlərinin elektron formaya keçirilməsini göstərmək olar. Çünki bu cür layihələr hər hansı bir ölkədə və ya təşkilatda ilk dəfə reallaşdırılır.

Qeyd edilən sistemlərin yaradılması riski çox böyükdür. Lakin onların yaradılması və istismarı hesabına müsbət nəticələr, inqilabi dəyişikliklər də ola bilər. Ona görə də müvafiq sistemlərin yaradılması ilə bağlı qərarlar aşağıdakı nadir hallarda qəbul edilir:

- a) *fəaliyyətin nəticələrinin kəskin şəkildə yaxşılaşdırılması vacib olduqda;*
- b) *analoji təşkilatlar arasında lider olmağı qarşıya məqsəd qoyduqda;*
- c) *təşkilatın uğursuzluğa düşəcəyi təqdirdə özünü sığortalamaq üçün ehtiyat qüvvəyə (maliyyə, kadr və s.) malik olduqda.*

Yuxarıda göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu cür layihələrin idarə edilməsi zamanı standart yanaşmalarla kifayətlənmək olmaz. Bir tərəfdən, layihəyə cəlb edilən heyətin yaradıcılıq axtarışlarına və qəbul edilən qərarların tətbiqi ilə bağlı yeni üsulların axtarışına təşviq etmək lazımdır. Digər tərəfdən, artıq yaradılmış sistemin elementlərinin potensial nəticələrinin qiymətləndirilməsinə maksimum diqqət yetirmək lazımdır ki, layihənin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə işlərin inkişafı, davamı,

korreksiya edilməsi və ya vaxtında dayandırılması üçün əvvəlcədən qərar verilə bilsin.

Strateji sistemlər. Strateji sistemlərə dövlətin və ya təşkilatın fəaliyyətinə böyük təsir göstərə biləcəyinə əminlik olan layihələr aid edilir. Bu əminlik ondan yaranır ki, sistemin yaradılması prosesində artıq mövcud olan sistemlər avtomatlaşdırılır, ya da analogi təşkilatlarda və ya dövlətlərdə bu cür sistemlərin yaradılması və istismarı ilə bağlı yaxşı öyrənilmiş təcrübə mövcud olur. Bu tip sistemlərin yaradılması layihələrinə nümunə kimi təşkilatın elektron idarələrarası qarşılıqlı əlaqə sisteminə qoşulması layihəsini göstərmək olar.

Əsas sistemlər. Əsas sistemlərə təşkilatın cari və gələcək fəaliyyətini təmin edən, amma onun fəaliyyətinin əsas göstəricilərinə mühüm təsir göstərməyən sistemlər aid edilir. Bu cür sistemlərin yaradılmasına misal olaraq mövcud sənəd dövriyyəsi sxemi və qaydalarında radikal dəyişiklikləri nəzərdə tutmayan miqyaslanan elektron sənəd dövriyyəsi sistemlərini göstərmək olar. Bu cür sistemlərə minimal dəyişikliklər hesabına yaradılan miqyaslanan sistemlər daha çox uyğun gəlir.

Köməkçi sistemlər. Bu cür sistemlər ayrı-ayrı əməliyyatların effektivliyini və rahatlığını artırır, lakin bütövlükdə təşkilatın fəaliyyətinə ciddi təsir göstərmir. Bu sinfə aid olan sistemləri yaradarkən ən optimal variant “reaktiv” (“nə qədər ki, problem yaranmayıb, heç nə etmək lazım deyil”) yanaşmadır. Müvafiq sistemlər üçün istifadəçilərin cari tələbatları daha vacibdir, nəinki uzunmüddətli fəaliyyətin proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması. Bu cür sistemlərin yaradılması üçün ən yaxşı variantlar onların istifadəçilər tərəfindən yaradılması, yaxud sistemin funksiyalarının outsorsinqə verilməsidir.

E-dövlətin formalaşdırılması layihələrinin yüksək riski və bir sıra hallarda onların nəticələrinin qənaətbaxış olmaması daha çox onların təşkilinin və planlaşdırılmasının qüsurlu olması ilə bağlı olur. İnformasiya sistemlərinin tətbiqinə dair müxtəlif layihələrin nəticələrinin analizi göstərir ki, bu sahədə müvəffəqiyyətin əsas amillərindən biri layihənin planlaşdırma mərhələsinin keyfiyyətidir. Uğursuz yekunlaşan layihələrin əksəriyyətində həmin mərhələdə maddi və zaman resurslarına kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Eyni zamanda, daha uğurlu layihələrdə planlaşdırma və texniki tapşırığın yerinə yetirilməsinə hazırlıq mərhələsinə bütün layihənin büdcəsinin yarıya qədəri sərf olunmuşdur. Bu cür diqqətli hazırlığın nəticəsində sistemin yaradılmasının sonrakı mərhələləri sürətlə və az xərc hesabına başa çatdırılmışdır. Çünki bütün mümkün maneələr əvvəlcədən nəzərə alınmış və dəqiqləşdirilmişdir. Bu cür layihələrin nəticələri daha yüksək keyfiyyətli və daha az istismar xərcləri ilə fərqlənir.

Yuxarıda göstərilənlər və informasiya sistemlərinin idarə edilməsi standartları ilə bağlı tövsiyələri nəzərə alaraq, strateji planlaşdırma üzrə bütün fəaliyyət spektrini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar [2-5].

Fəaliyyət:

- Ölkədaxili ümumi situasiyanın qiymətləndirilməsi;
- İdarələrarası əlaqələrin analizi;
- Daxili informasiya tələbatının analizi, modelləşdirilməsi;
- Mövcud sistemlərdən istifadənin effektivliyinin analizi;
- Mövcud informasiya sistemləri.

Cari vəzifələr:

- Məqsəd və strategiyanın müəyyən edilməsi;
- Kritik faktorların və informasiya tələbatının analizi
- Kritik inzibati proseslərin analizi;
- Cari investisiyalar üçün hədəflərin müəyyən edilməsi.

Perspektiv vəzifələr:

- İnformasiya sistemlərinin dövlət orqanlarında tətbiqi potensialının qiymətləndirilməsi;
- İnformasiya sistemlərinin dövlət orqanları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə təsir potensialının müəyyən edilməsi;
- İnformasiya sistemlərinin təşkilati strukturlara təsirinin müəyyən edilməsi;
- Uzunmüddətli investisiyalar üçün hədəflərin müəyyən edilməsi.

Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, texnologiyalarda, təşkilatın özündə və onun ətrafında baş verən daimi dəyişikliklər prosesi bütün bunlara sistemli şəkildə çevik reaksiya verilməsini tələb edir.

III. İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN YARADILMASI LAYİHƏLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI

Çox vaxt müvafiq sistemin yaradılması dedikdə, analiz, dizayn və quraşdırma ilə bağlı sırf texniki məsələlər başa düşülür. Əslində isə, informasiya sistemlərinin yaradılması və tətbiqi ilə bağlı məsələlər daha geniş fəaliyyət spektrini əhatə edir.

Dərhal layihə rəhbərlərinin diqqət mərkəzinə düşən xərclər (konstinq xidmətləri, proqram təminatının və İKT vasitələrinin əldə edilməsi və s.), adətən, ümumi xərclərin 15-20 %-dən artıq olmur. Yerdə qalan 80% isə vaxt, material, kadr və s. resurslarla bağlı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə sərf olunmalıdır. Həmin vəzifələr daxili və xarici vəzifələrə bölünür [3, 5].

- Daxili vəzifələr:
- İnzibati proseslərin yenidən təşkili və razılaşdırılması;
- İş yerlərinin yeni sistemin tələblərinə uyğun dəyişdirilməsi;
- Yaradılan sistemlə işləyə bilmək üçün heyətin öyrədilməsi;
- Yeni təşkilati strukturun, funksiyaların və vəzifələrin planlaşdırılması və bölüşdürülməsi;
- Təşkilati mədəniyyətin dəyişməsinə hazırlıq.
- Xarici vəzifələrə isə xarici tərəfdaşların yaradılan yeni informasiya sistemi ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaları üçün

motivasiya və hazırlıq tədbirlərinin görülməsini aid etmək olar.

Bundan başqa, köhnə sistemdən yeni sistemə keçidin təmin edilməsi üçün müəyyən təşkilati və texniki işlərin görülməsi (mövcud fayl və sənədlərin köhnə sistemdən yenisinə köçürülməsi, yeni avadanlığın quraşdırılması və köhnələrin demontaj edilməsi və s.) tələb edilir. Məsələn, işlərin fasiləsizliyinin təmin edilməsi üçün müəyyən dövr ərzində köhnə və yeni sistemlərin eyni vaxtda istismarı həyata keçirilə bilər.

IV.İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN YARADILMASI LAYİHƏLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN HƏYAT DÖVRÜ

İnformasiya sisteminin yaradılması prosesinə baxarkən daha çox həyat dövrü metodologiyasından istifadə edilir. Bu metodologiyada aşağıdakı əsas ardıcıl mərhələlər nəzərdə tutulur [1, 4-6]:

- analiz;
- dizayn;
- yaratma;
- tətbiq.

Təklif edilən metodologiya 7 mərhələdən ibarətdir:

1. Layihənin ideyasının qoyulması;
2. Tələbatın analizi;
3. Texniki dizayn;
4. Sistemin yaradılması;
5. Texniki testləşdirmə;
6. Sistemin fəaliyyətinin yoxlanılması;
7. Sistemin tətbiqi.

V.E-DÖVLƏT SİSTEMİNİN YARADILMASI LAYİHƏLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

E-dövlətin informasiya sistemlərinin yaradılması prosesi mövcud təşkilati strukturun müvafiq əməkdaşları tərəfindən, müvafiq siyasətə uyğun olaraq həyata keçirilir. İnformasiya sistemləri təşkilatın fəaliyyətində oynadığı rola görə aşağıdakı siniflərə bölünür [4, 5]:

- Potensial (gələcəkdə müəyyən hədəflərə çatmaq üçün vacib olanlar);
- Strateji (hədəflərə çatmaq üçün indi və gələcəkdə vacib olan (kritik) sistemlər);
- Cari (cari fəaliyyətin təmin olunması üçün vacib olanlar);
- Köməkçi (təşkilatın fəaliyyətində həlledici rol oynamayanlar).

VI.LAYİHƏ KOMANDASININ FORMALAŞDIRILMASI

Layihə komandasının bütün iştirakçılarının düzgün seçilməsi – layihənin ilk mərhələlərində və hətta başlanğıcında həll olunması tələb edilən çox mühüm məsələdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, İT layihələri həmişə iki komanda vasitəsi ilə yerinə yetirilir: sifarişçi və icraçı ilə. Onların hər ikisi vahid sistemi təşkil etməlidir [1-3, 6].

Sifarişçinin komandasına layihənin kuratoru, koordinatoru, ekspert şurası, texniki heyət (proqramçılar, test edənlər, tədris qrupu, operatorlar və sistem operatorları) daxildir.

İcraçının komandası isə koordinator, konsultantlar, analitiklər, proqramçılar, texniki heyət, test edənlər, dəstək xidməti və sistem administratorlarından ibarətdir.

Hər iki komandanın düzgün seçilməsi ilə yanaşı, onların öz aralarında konstruktiv qarşılıqlı əlaqələrini qaydaya salmaq lazımdır. Çünki ayrı-ayrılıqda bu komandalardan heç biri üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməz. Həm də qeyd edilən qarşılıqlı əlaqə ciddi müəyyən edilmiş qaydalar üzrə təşkil olunmalıdır, əks halda onların fəaliyyətində xaos vəziyyəti yaranar və işlər vaxtında, keyfiyyətlə yerinə yetirilməz.

VII.NƏTİCƏ

Dünya təcrübəsi göstərir ki, layihələrin savadlı şəkildə idarə edilməsi planlaşdırılmış müddətdə və ayrılmış büdcə çərçivəsində gözlənilən nəticələrin əldə edilməsi ehtimalını artırır. Layihələrin idarə edilməsi ilə əlaqədar bütün şərtlər üçün tam optimal qaydalar mövcud deyil, amma bir çox standartların və onların tətbiq edilməsi təcrübəsinin analizi göstərir ki, uğurla istifadə edilə bilən ümumi prinsiplər vardır. Bu tədqiqat işində də məhz bu sahədə mövcud olan əsas yanaşmalar şərh olunur. Qeyd edilənlər e-dövlətin formalaşdırılmasını təmin edən informasiya sistemlərin yaradılması və idarə edilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT:

- [1] С.И. Шаныгин. Стратегическое управление организацией. Теоретико-методологический подход, М., Наука, 2011, 186 с.
- [2] В.И. Грекул. Методические основы управления ИТ-проектами, М.: Интернет-университет информации-онных технологий, 2011, 392 с.
- [3] Д.Р. Арчибальд. Управление высокотехнологич-ными программами и проектами. ДМК Пресс, 2010, 464 с.
- [4] В.И. Грекул, Н.Л. Коровкина, Ю.В. Куприянов. Проектное управление в сфере информационных технологий – М.:Бином. Лаборатория знаний, 2013, 336 с.
- [5] L.G.Anthopoulos, C.G Reddick. Government e-Strategic Planning and Management: Practices, Patterns and Roadmaps, Springer Science & Business Media, 2013, 383с.
- [6] С.Д. Бушуев, Н.С. Бушуева, И.А. Бабаев. и др. Креативные технологии управления проектами и программами: Монография, К., “Саммит-Книга”, 2010, 768 с.